

Hans Gordon:

Janus

“Jag tror det det var Pascal som sade: Människan är varken ängel eller djävul, men när hon försöker spela ängel förvandlas hon till djävul.”

Arthur Koestler (1905–1983)
författare och filosof

JAG SITTER FASTLIMMAD på en pendel. Den slår från ena sidan till den andra, tunga, långsamma slag. Jag åker med därför att jag inte vet hur jag skulle kunna frigöra mig. Å ena sidan – å andra sidan. Gung gung, gung gung. Nej, det går inte särskilt fort. Ibland får jag för mig att pendeln stannat och jag börjar göra mig hemmastadd. Här verkar vara en bra plats, nu börjar jag känna att jag kommit till ro. Men det var bara en kort illusion. Nu gungar jag med igen, till den andra sidan. Jag har börjat sätta namn på de två sidorna. Den ena kallar jag Friheten. Den andra heter Tillhörigheten. Men Friheten är egentligen inte någon riktig frihet. Jag sitter ju fast. Friheten borde nog istället kallas Självhävdelsen, som faktiskt mest är en föreställning eller kanske en dröm om frihet: att få göra som man vill, att gå och dra när man vill gå och dra och inte göra någonting alls, att sätta igång med olika aktiviteter precis när lusten faller på. Att få säga vad man vill till vem man vill. Privatiseringen upphöjd till femton. Min egen skapade integritet. Bara min egen. Ingen annans.

Tillhörigheten är min tillflyktsort från ensamheten. Tillhörigheten blåses till liv när jag känner längtan att få vara beroende av någon. Denna min längtan går inte att kuva, fast gudarna ska veta att jag försökt. Mitt beroende till någon, eller till några, eller till något, går inte att mäta sig med vare sig hunger, tobakssug eller sexbehov. Jag avskyr kylan i ensamheten. Jag fruktar ensligheten i ensamheten, särskilt när min underliggande ångest över livets mest fruktansvärda hot och kval dundrar in och skakar om min själ. Det gör den ibland när jag går in i det tomma hotellrummet en sen kväll, eller när jag släcker lampan, stänger av radion och fäller ihop boken. Eller när jag vaknar klockan 03:17 och då går upp och ser ut över staden: nedsläckt, mörkt, tyst. Var är du då, du varma medmänniska? Var är din tröstande, mjuka famn, dina lugna andetag, din ömma mun och dina speglade ögon? Var är du? Jag behöver... kanske inte just dig, men någon. Någon! Jag säljer villigt min integritet till förmån för vår gemensamma integritet. Det är vi som är som betyder någonting. Jag själv betyder ju ingenting, ingenting, ingenting alls.

Människan är levande, utlevande, generös i sitt sökande, tränad till vänlighet genom år efter år efter år av nitisk uppfostran. Med få undantag är vi alla så kallat socialt kompetenta. Vi vet hur man uppför sig. Det är det sanna uttrycket i människans ena ansikte.

Människan är girig, full av begär, med lättväckta känslor av djup avund, svartsjuka och hat. Hon är kreativ även i sin plötsliga lust att bli destruktiv och ofta smart nog att genomföra de mest raffinerade,

manipulerande grepp gentemot sin omgivning. Den ska inte ens märka vad den blir utsatt för. Först alltför sent kan upptäckten komma upp till medveten yta och då kittla manipulatören till ett stilla leende. Det är det sanna uttrycket i människans andra ansikte.

När människor möts, antingen i par eller inom en liten grupp, och med liten menar jag en grupp om sex till åtta personer, utvecklas vartefter myriader av dynamiska och komplexa skeenden. De flesta av dessa är inte alltid så lätta att observera eller få grepp om eftersom människor i grupp sällan stannar upp, fokuserar, berättar om och diskuterar det som händer i ett här och nu. Men det som sker handlar ofta om intensiva, mellanmännsliga processer. Vi söker till exempel ofta identifikationsobjekt och försöker avspegla varandra genom härmning, imitation. Du blir min spegel och jag blir din. När du ler mot mig ler jag mot dig. När du vänder dig bort vänder jag mig bort, men pendelns svängning mot Tillhörigheten genererar oftast krafter som mobiliserar engagemang, om än tillfälligt, och ofta uppriktiga försök att bygga samförståndets broar. Men det är många gånger bräckliga byggen i den lilla gruppen. Tillhörigheten leder ofta även till upplevelser av Omslutningen, vilken kan upplevas som kvävande och tuktande. När mötet är slut och vi ska återvända hem händer det att vi verkligen skyndar oss iväg, skyndar oss bort från och hem till... Friheten. Men även den är bräcklig och kortvarig eftersom vi förr eller senare, ofta förr, längtar bort igen. I våra berättelser hyllar vi då mötet och vi säger att det var inspirerande, intellektuellt givande och minnesvärt.

Familjegruppen har sin egen, speciella dynamik, oftast grundat i en politiskt och religiöst formad kulturell överbyggnad. Nu är du tillhörig och därmed basta! Du kommer inte loss annat än om du gör uppror och under vedermödor separerar. Det gäller både make, maka, barn, far- och morföräldrar. Blodet är ju tjockare än vatten; det ser överhögheten till. Överhögheten kan vara den ene eller båda föräldrarna tillsammans, ibland någon klanuppbyggd far- eller morförälder. De flesta barn genomgår vrenskandets perioder som kulturbärarna benämner trotsåldrar. Man säger ju vanligen att det är naturligt och att det går över.

Det ur psykologisk synvinkel mest intressanta är det som händer i stora grupper. Med stora grupper menas vanligen grupper som samlar fler än fyrtio deltagare samtidigt. Fler än fyrtio kan även betyda hundra eller tvåhundra eller flera tusen. Sen blir gränsen till massorna flytande. Alla stora grupper, för att inte tala om massor, behöver en tydlig portalfigur i form av en ledare som älskar att stå på podiet och som inte är rädd för att uttrycka sig till de många. Det vi benämner som karisma utgörs ofta av en kombination av ett energifyllt kroppsspråk och en väl upptränad retorisk förmåga. Men det räcker inte alltid för att forma den stora gruppen eller massan till en helhet. Det krävs därutöver en symboliskt kraftfull berättelse eller ett symboliskt starkt föremål för att ytterligare ladda den enande stämningen. Berättelsen bör helst bygga på sinnrikt utformade konstruktioner av historisk art: "Det hände sig vid den tiden...", eller "Alla vi som samlats här har ett gemensamt ursprung, nämligen att vi är de utvalda". Ett lämpligt symboliskt föremål är en fana eller en ikon eller någon annan fetisch, som bidrar till att bygga under enheten. Det kan också röra sig om en levande gestalt, till exempel en kung eller en drottning. En musikkår kan effektivt få känslostormen att bli rimligt likartat stor hos de enskilda individerna och därmed bidra till det heliga uppgåendet i Tillhörighetens tempel.

Men var tar då Frihetens lockrop vägen? Kväser det heliga uppgåendet i den stora gruppen den enskildas frihetsdrömmar? Ja, uppenbarligen kan det faktiskt göra det. Inte så att frihetspendeln totalt upphör med sin rörelse. Det gör den nämligen inte, men den kan täckas för, skjutas i bakgrunden, dämpas i sin intensitet. Hur kommer det sig? Därför att Tillhörigheten alltid visar sig som den starkaste kraften av de två.

Den socialpsykologiske forskaren Kurt Lewin (1890–1947) var starkt influerad av naturvetenskapens frontalfigurer, Isaac Newton och Albert Einstein. Dessa båda sysslade ju främst med de kraftspel som uppstår *mellan* olika kroppar och påtalade därmed vikten av att förstå omvärlden via dess dynamiska rörelser. Lewin menade att vi på motsvarande sätt måste försöka förstå människans beteendemönster genom att studera det som pågår i våra relationer till andra, det vill säga det mellanmännskliga rummet. Vi måste, klagade han, flytta perspektiven bort från det individspecifika till människans sociala sammanhang, *det psykiska fältet*. Och ju fler människor som ingår i och som tillsammans skapar ett sådant psykiskt fält, desto starkare blir det. Det formas och kommer att uttryckas på sätt som mycket väl kan liknas vid den fysiska gravitationen. Vi kommer inte undan den. Vi sitter inte bara fast i den. Vi bidrar till den och utgör en del av den.

Att resonera på det här sättet avviker faktiskt en hel del från den psykologi som idag breder ut sig som en löpeld i vårt moderna samhälle. Tendensen är att åter rikta fokus mot individens inre. Man letar specifika, genetiskt styrda processer som ska förklara olika märkliga beteendeformer, av vilka en hel del påsätts kliniska diagnoser och därmed betecknas som sjukdomar. Man inriktar sig på individens egna lär- och tankeprocesser och arbetar med dem för ögonen för att få människan att tänka om och att forma nya uppträdandemönster. Och man diskuterar i ljuset av detta allt mindre om gruppodynamik och politiska och kulturella förskjutningar i samhället i stort.

Författaren och filosofen Arthur Koestler tar fram fakta när han framför tesen om att det från historisk synpunkt är relativt få individer, som av sig själva och ur sig själva framträder som kallblodiga mördare. Däremot visar historien gång på gång att den stora gruppen, eller massan, uppträder som en brutal, fruktansvärd slaktmaskin när den tågar fram ad majorem gloriam (i namn av Guds helighet) i hängivenheten till flaggan, eller till Ledaren, eller till den religiösa tron, eller den politiska övertygelsen.

Jag gungar. Friheten har sitt pris, främst i form av Ensligheten och många gånger i Osäkerheten kring vem jag själv egentligen är och vart jag är på väg. Tillhörigheten har sitt pris, inte bara i låsningen till de andra, utan även till Blindheten och till den allt mer minskade skärpan i mitt kritiska sinne. Människan har två ansikten.